

УДК 351.746

С.О. ШАТРАВА, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ МІЛІЦІЇ

Ключові слова: законність, юридична відповідальність, судова міліція

У процесі реформування правоохоронних органів велике значення має зміцнення правової основи функціонування держави як соціально-політичного утворення. Відповідно до цього твердження, різко зростає роль управлінського апарату держави і, зокрема, тієї його частини, на яку покладені правоохоронні функції. Від ефективності діяльності останніх залежить повноцінне та якісне виконання обов'язків та завдань органами внутрішніх справ, дієздатність і компетентність яких є запорукою незворотності позитивних перетворень у політиці й економіці, важливим чинником стабільності та усталеності соціального порядку, складовою багатомірних процесів модернізації, що відбуваються на теренах нашої молоді держави.

У вітчизняній адміністративно-правовій літературі загальним проблемам юридичної відповідальності як гарантії забезпечення законності в діяльності ОВС, зокрема, судової міліції, присвячені наукові праці М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, О.К. Безсмертного, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, В.І. Іншина, А.Т. Комзюка, Ю.Ф. Кравченка, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, В.М. Плішкіна, А.О. Селіванова, В.К. Шкарупи, Х.П. Ярмакі.

Праці названих авторів є науковим фундаментом для подальших досліджень проблем гарантій забезпечення законності в діяльності судової міліції. Більшість із них можна визначити як значний внесок у рефор-

мування органів внутрішніх справ. Водночас у значній кількості робіт із зазначеної проблематики простежується лише намагання перенести загальні підходи й висновки до надто конкретних і специфічних проблем розбудови сучасних ОВС. У той же час, в літературі відсутнє дослідження, у межах якого спеціально розглядалися б аспекти зміцнення законності в діяльності судової міліції, особливо, з урахуванням специфіки розвитку вітчизняних правоохоронних органів. Виходячи із зазначеної проблеми й обумовлена мета роботи, що полягає в дослідженні юридичної відповідальності як гарантії забезпечення законності діяльності судової міліції.

Як соціально-правове явище законність взагалі характеризується складністю внутрішньої структури і багатоплановістю вираження в державно-правовій сфері суспільства. Тому в літературі її визначають: як суворе і неухильне додержання та виконання законів всіма органами держави, всіма установами і громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами [1, с.180]; як режим неухильного виконання законів і заснованих на них правових актів, за допомогою якого забезпечується загальнообов'язковість юридичних норм у суспільстві та державі [2, с.523; 3, с.43]; як принцип права, що виражає демократичний режим суспільства і який складається із сукупності вимог суворого і неухильного додержання всіма суб'єктами законів і заснованих на них підзаконних актів [4, с.226], як відповідність нормам права діяльності учасників правових відносин; як реалізовану в режимі демократії систему ідеологічних, психологічних та юридичних вимог правомірної поведінки всіх громадян, посадових осіб, органів держави і громадських організацій.

Отже, її сутність полягає в обов'язковості виконанні приписів правового характеру. Тому в діяльності судової міліції ця вимога проявляється особливо суворо. Вона міститься у багатьох нормативних актах, починаючи з Конституції України, і формулюється

ся, як правило, згідно із Законами України «Про міліцію», «Про статус суддів», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судоустрій України» і оснований на них. Юридичні норми є обов'язковими для всіх і доти, доки вони не змінені чи не відмінені, судова міліція зобов'язана суворо їх додержуватися.

Таким чином, законність, по-перше, передбачає наявність законодавчих актів, що виражають волю народу і відображають пізнані об'єктивні закономірності суспільного розвитку, по-друге, означає одноманітне розуміння, застосування, безумовне та чітке виконання законів і оснований на них інших правових актів усіма державними органами, посадовими особами, громадянами, а також усіма іншими суб'єктами суспільних відносин.

Отже, розмаїття в підходах до визначення законності не дає підстави протиставляти одне визначення іншому, тому що усі вони з різних боків відображають властивості єдиної категорії – законності.

Законність у суспільстві забезпечується цілою групою гарантій, що створюють певну систему. Термін «гарантія» походить із французької (*garantie*). Гарантія означає поруку, забезпечення [5, с.140]. Тому, говорячи про гарантії, маємо на увазі умови, засоби, механізми, які забезпечують реальність режиму законності.

У правовій літературі існують різні підходи до визначення гарантій законності. Так, В.В. Борисов під гарантіями законності розуміє об'єктивні та суб'єктивні фактори суспільного життя, що обумовлюють необхідність правового методу державного керівництва суспільством і забезпечують його реальність, дієвість, непорушність та ефективність, які запобігають порушенню його вимог, а у випадках правопорушення забезпечують поновлення порушеного права [6, с.11]. Л.А. Ніколаєва під гарантіями законності розуміє ті об'єктивні та суб'єктивні

умови, що роблять принцип законності непорушним, забезпечують точне і неухильне додержання законів, охороняють інтереси держави та громадян, а у випадках їх порушення забезпечують поновлення порушених прав та інтересів і покарання винних [7, с.336]. П.М. Рабінович визначає гарантії як засоби, за допомогою яких втілюється, охороняється, а у випадках порушення поновлюється режим законності [8, с.232-233].

У свою чергу, під гарантіями законності В.С. Афанасьєв розуміє загальносоціальні умови і спеціальні державно-правові засоби, при впливі і за допомогою яких забезпечується загальне і неухильне дотримання норм права, тобто реалізується, охороняється, а у випадках порушення – відновлюється режим законності [9, с.10].

Аналізуючи вищенаведені формулювання, можна виділити те спільне, що їх поєднує: під гарантіями законності розуміються умови і засоби, за допомогою яких забезпечується законність. Із цього випливає, що законність у суспільстві, а отже і в діяльності судової міліції, забезпечується не якимсь одним видом гарантій, а значною їх сукупністю, які утворюють відповідну систему.

Слід звернути увагу на те, що загальновищеними є виділення в системі гарантій двох її груп: загальні (економічні, політичні, ідеологічні, соціальні, організаційні) і спеціальні (юридичні чи правові) засоби забезпечення законності.

Такий розподіл, вважаємо, має теоретичну і практичну значимість. У теоретичному плані він дає можливість глибше пізнати механізм забезпечення і здійснення законів. У практичному ж сенсі зазначений розподіл корисний у тому, що він забезпечує пошук конкретних шляхів підвищення ефективності забезпечення реальної чинності закону.

Таким чином, під забезпеченням законності слід розуміти, з одного боку, систему гарантування, тобто загальні умови та спеціальні (юридичні) засоби, що сприяють правомірній реалізації, а з другого – спрямування діяльності державних органів на створення

умов для реалізації прав і обов'язків відповідно до принципу законності. Значення забезпечення полягає в тому, що саме на цій стадії реалізації створюються передумови і засоби, необхідні для фактичного втілення в життя.

Враховуючи викладене серед гарантій законності залежно від безпосередніх цілей і методів їх впливу на забезпечення режиму законності виділимо, по-перше, забезпечення права на оскарження рішень і дій державних органів, посадових осіб, інших суб'єктів адміністративних відносин; по-друге, відповідальність зазначених суб'єктів за неналежне дотримання загальнообов'язкових правил поведінки; по-третє, контроль за діяльністю з боку уповноважених органів та посадових осіб і представників громадськості; по-четверте, нагляд органів прокуратури, спрямований на підтримку режиму законності; по-п'яте, чітке законодавче закріплення правомочностей суб'єктів адміністративних відносин. Зазначені гарантії надають адміністративному режиму стабільності й надійності.

Разом із тим, виходячи із мети даної роботи, зупинимось на дослідженні одного з елементів системи гарантій законності, як юридична відповідальність. При цьому розуміємо, що юридична відповідальність охоплює досить значний і складний комплекс питань, пов'язаних із суворим регламентуванням усіх організаційно-правових аспектів діяльності учасників правовідносин та чітким закріпленням їхніх суб'єктивних прав і обов'язків.

В теорії права юридичній відповідальності відводиться вагоме місце. О.Ф. Скакун зазначає, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного примусу, коли певна особа за скоєне правопорушення, зазнає втрат особистого, організаційного або майнового характеру [10, с.466]. В.В. Лазарев зазначає, що юридична відповідальність – це передбачений правовими нормами обов'язок суб'єкта права зазнати негативних для нього наслідків правопорушення. Юридична відповідаль-

ність – це міра державного примусу за скоєне правопорушення, пов'язана з настанням обтяжливих наслідків особистого (організаційного) або майнового характеру [11, с.332]. На думку В.М. Корецького та В.Д. Перевалова, юридична відповідальність – це застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, які виявляються у формі втрат особистого, організаційного або майнового характеру [12, с.418]. Як зазначають М.І. Матузов і А.В. Малько, юридична відповідальність являє собою виникле з правопорушення правове відношення між державою в особі її спеціальних органів і правопорушником, на якого покладається обов'язок зазнати відповідні втрати та негативні наслідки за скоєне правопорушення, за порушення вимог, які містяться в нормах права [13, с.599].

Враховуючи зазначені точки зору, під юридичною відповідальністю будемо розуміти, як передбачений законом обов'язок правопорушника зазнати в процесуально-визначеному порядку державно-владного примусового впливу, кінцевим наслідком якого є позбавлення особи, яка вчинила правопорушення, благ особистого, майнового або організаційного характеру.

Отже, розглядаючи юридичну відповідальність працівників судової міліції необхідно зупинитися на її підставах. Традиційно виділяють дві підстави юридичної відповідальності: 1) на підставі чого особа може нести юридичну відповідальність (правова підстава); 2) за що особа може нести юридичну відповідальність (фактична підстава). Так, правовою підставою юридичної відповідальності є правові норми, що містяться у чинному законодавстві України. Фактичною підставою застосування юридичної відповідальності є, як правило, вчинення правопорушення.

До працівників судової міліції можуть бути застосовані всі традиційні види юридичної відповідальності: дисциплінарна, адміністративна, цивільно-правова (матеріальна), кримінальна. Зосередимо увагу в рамках на-

шої роботи на дослідженні адміністративної та дисциплінарної відповідальності.

Наявність у працівників судової міліції права вчиняти владні дії визначає особливості її адміністративної відповідальності. Слід зазначити, що в чинному законодавстві відсутнє визначення поняття «адміністративна відповідальність», хоча воно дуже часто використовується.

Що стосується юридичних підстав адміністративної відповідальності то, відповідно до п.22 ч.1 ст.92 Конституції України, відповідальність за діяння, які є адміністративними правопорушеннями, має визначитися виключно законами України. Фактичну підставу адміністративної відповідальності становить адміністративне правопорушення (проступок). Визначення адміністративного проступку надане в ч.1 ст.9 КУпАП – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Особливості адміністративної відповідальності працівників судової міліції визначаються ст.14 КУпАП, а також деякими іншими нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ст.14 КУпАП працівники судової міліції підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків.

Крім КУпАП, працівники судової міліції можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, які передбачені Законом України «Про боротьбу з корупцією». Питання про кримінальну, цивільно-правову (матеріальну) відповідальність за корупційні діяння та правопорушення, пов'язані з корупцією, ви-

рішуються відповідно до вимог чинного законодавства. Так, відповідно зі ст.7 цього Закону, вчинення особою, уповноваженою на виконання функцій держави будь-якого з передбачених у ст.1 указанного Закону корупційних діянь, якщо вони не містять складу злочину, тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Статтею 8 передбачено адміністративну відповідальність за порушення спеціальних обмежень, встановлених для осіб, уповноважених на виконання функцій держави; ст.10 – адміністративну відповідальність керівників за нежиття заходів щодо боротьби з корупцією; ст.11 – відповідальність за умисне невиконання своїх обов'язків по боротьбі з корупцією. Правопорушення, пов'язані з використанням посадовими особами в особистих чи інших службових цілях державних коштів, наданих їм у службове користування приміщень, засобів транспорту чи зв'язку, техніки або іншого державного майна до корупційних діянь не належать. Відповідальність за такі діяння передбачена ст.184-1 КУпАП.

Відповідальність за незаконне одержання особою матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг (п.а ч.2 ст.1 Закону України «Про боротьбу з корупцією») настає за умови вчинення таких дій у зв'язку із виконанням функцій держави. Під діяльністю осіб, уповноважених на виконання функцій держави, розуміється діяльність, здійснювана у межах визначених для них повноважень і спрямована на практичне виконання завдань і функцій, які стоять перед державними органами, де вони працюють [14, с.8]. Повноваження, надані особам, уповноваженим на виконання функцій держави, – це ті конкретні обов'язки, які відповідно до закону та інших нормативно-правових актів, вони повинні виконувати, а також права, надані їм для повного та ефективного виконання своїх обов'язків. Протиправне використання такими особами наданих їм повноважень передбачає перевищення ними їх владних та ін-

ших службових прав, а так само інше зловживання ними, а також умисне невиконання покладених на них обов'язків.

Посадова особа притягується до відповідальності за Законом України «Про боротьбу з корупцією», якщо доведена умисна форма вини (суб'єктивна сторона корупційних правопорушень): тобто особа усвідомлює суспільну небезпечність і протиправність діяння і бажає його вчинити. Як зазначають М. Мельник, А. Редька, М. Хавронюк, за будь-яких обставин при інкримінуванні особі корупції або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, обов'язково має встановлюватися: 1) умисний характер вчиненого; 2) наявність особистого інтересу, на задоволення якого спрямовано вчинене діяння. Відсутність у діянні особи першої із вказаних обставин, а так само не з'ясування її у процесі адміністративного провадження виключає притягнення особи до відповідальності за Законом України «Про боротьбу з корупцією».

Означене вище дозволяє окреслити наступні особливості адміністративної відповідальності працівників судової міліції: підстави та порядок встановлені нормами адміністративного права; до працівників судової міліції застосовуються попередження та штраф.

Наступним видом юридичної відповідальності працівників судової міліції є дисциплінарна відповідальність, яка регулюється Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ, і яка настає за порушення службової дисципліни.

В наказі МВС України від 19.11.2003 р., № 1390 «Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон» у шостому розділі закріплено, що працівники спеціального підрозділу судової міліції «Грифон» в межах повноважень, наданих Законами України «Про міліцію», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про статус суддів», несуть дисциплінарну відповідальність.

Статтею 1 Закону України «Про Дисцип-

лінарний статут органів внутрішніх справ України» визначено поняття службової дисципліни як дотримання особами рядового і начальницького складу Конституції і законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів та інших нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, підпорядкованих йому органів і підрозділів та Присяги працівника органів внутрішніх справ України [15].

Службова дисципліна в органах внутрішніх справ досягається: створенням належних умов проходження служби особами рядового і начальницького складу; набуттям високого рівня професіоналізму; забезпеченням гласності та об'єктивності під час проведення оцінки результатів службової діяльності; дотриманням законності і статутного порядку; повсякденною вимогливістю начальників до підлеглих, постійною турботою про них, виявленням поваги до їх особистої гідності; вихованням в осіб рядового і начальницького складу високих моральних і ділових якостей; забезпеченням соціальної справедливості та високого рівня соціально-правового захисту; умілим поєднанням і правильним застосуванням заходів переконання, примусу, дисциплінарного та громадського впливу; належним виконанням умов контракту про проходження служби.

Слід зазначити що у ст.2 Закону України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» визначено поняття дисциплінарного проступку, під яким розуміється невиконання чи неналежне виконання особою рядового або начальницького складу службової дисципліни.

До працівників судової міліції можуть бути застосовані наступні види дисциплінарних стягнень: 1) усне зауваження; 2) зауваження; 3) догана; 4) сувора догана; 5) попередження про неповну посадову відповідність; 6) звільнення з посади; 7) пониження в спеціальному званні на один ступінь; 8) звільнення з органів внутрішніх справ.

Отже, для притягнення працівника судової міліції до дисциплінарної відповідально-

сті необхідна наявність двох умов: по-перше, якщо дія (бездіяльність) є протиправною; по-друге, якщо протиправна дія (бездіяльність) є винною, тобто вчинена навмисне або з неосторожності, інакше кажучи, невиконання посадовою особою службових обов'язків.

Таким чином, дисциплінарна відповідальність працівників судової міліції відрізняється від загального порядку дисциплінарної відповідальності інших працівників: 1) суб'єктивним складом; 2) формами і видами стягнень; 3) колом осіб, уповноважених накладати стягнення; 4) підставами і порядком накладення й оскарження стягнень.

Означене дозволяє визначити наступні особливості дисциплінарної відповідальності працівників судової міліції: 1) порядок притягання до дисциплінарної відповідальності цієї категорії осіб регулюється спеціальним законодавством; 2) правові норми, за порушення яких передбачено дисциплінарну відповідальність містяться у нормативно-правових актах різної юридичної сили (від законів до наказів начальників судової міліції); 3) наявність специфічних заходів дисциплінарного впливу, які перераховані у ст.12 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ; 4) відповідальність настає за порушення не тільки правових норм, але й за порушення етично-моральних правил поведінки; 5) визначення переліку діянь, які є порушеннями службової дисципліни, а також тих із них за які може застосовуватись найсуворіше дисциплінарне стягнення – звільнення працівника судової міліції з органів внутрішніх справ митної служби.

Підводячи підсумок розгляду особливостей дисциплінарної та адміністративної відповідальності працівників судової міліції зазначимо, що з метою підвищення службової дисципліни та законності в органах внутрішніх справ необхідно: переглянути посадові інструкції посадових осіб та чітко визначити в них повноваження, обов'язки та відповідальність; забезпечити здійснення систематичного контролю з боку керівників структурних підрозділів судової міліції та керівницт-

ва міліції громадської безпеки за якістю роботи підлеглих; поєднувати методи переконання та заохочення із дисциплінарними стягненнями; об'єктивно визначати ступінь вини працівників, забезпечувати послідовний і принциповий підхід до оцінки їх дій і визначення виду стягнення.

Таким чином, можна сказати, що зміст в юридичній відповідальності як гарантії забезпечення законності діяльності судової міліції полягає в послідовній реалізації та забезпеченні працівниками судової міліції невід'ємних прав і свобод людини, досягненні соціальної справедливості, узгодженні особистих та інших інтересів. Законність у практичній діяльності судової міліції також означає, що ці підрозділи зобов'язані чітко і послідовно виконувати відповідні приписи, ставити і вирішувати у процесі правозастосовної діяльності тільки ті цілі та завдання, які або прямо передбачені законодавством, або безпосередньо впливають із нього, і вони не повинні виходити за межі своєї компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая теория государства и права : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 1994. – 456 с.
2. Колпаков В. К. Административное право Украины : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
3. Самощенко И. С. Охрана режима законности Советским государством / И. С. Самощенко. – М. : Госюриздат, 1960. – 196 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория права: [в 2 т.] / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 360 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1977. – 775 с.
6. Борисов В. В. Советская социалистическая законность и ее гарантии : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук /

В. В. Борисов. – М., 1961. – 18 с.

7. Николаева Л. А. Социалистическая законность и гарантии ее обеспечения // Конституционные основы народовластия в СССР / Л. А. Николаева. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – 473 с.

8. Рабинович П. М. Упрочение законности – закономерность социализма (Вопросы теории и методологии исследования) / П. М. Рабинович. – Львов : Вища школа, 1975. – 260 с.

9. Афанасьев В.С. Обеспечение законности: вопросы теории и практики (по материалам органов внутренних дел): автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук. – М., 1993. – 48 с.

10. Скакун О. Ф. Теория государства и права: ученик / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

11. Теория права и государства: учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Право и закон, 2001. – 576 с.

12. Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корецкого и В. Д. Перевалова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1998. – 570 с.

13. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.

14. Мельник М. І. Науково-практичний коментар Закону України «Про боротьбу з корупцією» / М. І. Мельник, А. І. Редька, М. І. Хавронюк ; за ред. М. І. Мельника. – К. : Атіка, 2003.

15. Закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» : від 22.02.2006 р., № 3460-IV // ВВР України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.

Шатрава С. О. Юридична відповідальність як гарантія забезпечення законності діяльності судової міліції / С. О. Шатрава // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 423–429 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09scodcm.pdf>

Розглядається юридична відповідальність як гарантію забезпечення законності діяльності судової міліції. Особлива увага приділяється дослідженню адміністративної та дисциплінарної відповідальності працівників судової міліції.

Шатрава С.А. Юридическая ответственность как гарантия обеспечения законности деятельности судебной милиции

Рассматривается юридическая ответственность как гарантию обеспечения законности деятельности судебной милиции. Особое внимание уделено исследованию административной и дисциплинарной ответственности работников судебной милиции.

Shatrava S.A. Juridical Responsibility as a Guarantee of Lawfulness of Action Forensic Police

The juridical responsibility as the guarantee of lawfulness of action forensic police is researched. Special attention gives to research of administrative and disciplinary responsibility of workers of forensic police.